

vidéki kastélynak is beillenék, ha valahol szabadon, kint a természetben állna". S itt ismét B. Szabó Györgyöt idézi, aki — miután végigtekintett e „kúrián”, az „ilyen szobán, olyan szobán”, a szobákban levő könyveken, Zsolnay-porcelánokon, zongorán, a rendezett, de szinte minden célt nélkülöző, mert örökös nélkül maradt gazdaságon — így fogalmazott: „Nem kell okvetlenül Dániáig menni, hogy az ember mintagazdaságot és magas színvonalat lásson, csak Csúzáig... De ha a falusi gazdálkodó eléri mindazt, amit itt láttunk, akkor csak a hirtelen zuhanás következhet. Itt sincs örökös... Vége mindennek”.

Baranyai Júlia tehát láthatóan nem Baranya történetét, még csak nem is kulturális történetét vagy irodalomtörténeti emlékeit akarta könyvében ismertetni, hanem ezen túlmenően e táj lelkét, ezt a társadalmi, gazdasági fejlődés érlelhetetlen törvényszerűsége következtében eltűnőben levő életformát és emberfaját kívánta megragadni. S az ebben elért nagyszerű sikere egyúttal könyve páratlan sikerének is a titka.

JUHÁSZ GÉZA

HELYZETKÉP — ERKÖLCSI TANULSÁGGAL

VARGA ZOLTÁN: *Hallgatás*.

Híd, 1976. szeptember. XL. évfolyam, 9. szám.

Varga Zoltán néhány előbbi alkotása, ezek közül művészi értékével a *Natán* emelkedik ki, kifejezte vonzódását a történelmi események iránt. Ismerjük szerzőnk írói habitusát és ennek tudatában állíthatjuk, hogy nála a történelem felidézése nem valamilyenfajta romantikus „kirándulást” jelent, realiztikus múltidézést sem, hanem egy-egy emberi és azon túl erkölcsi magatartásforma vizsgálatát. A már említett *Natán* erkölcsi problémákat boncolgat, a mítikus történelmi háttér csak részben szolgálva keretül. Ez a helyzet Varga Zoltán legújabb kisregényében, a *Hallgatás*ban is.

Mielőtt vizsgálódás alá vennénk a mű eszmei mondanivalóját, feltétlenül szólnunk kell arról az, irodalmi tájainkon igencsak ritkán tapasztalható formai tökélyről, amelyet a szerzőnek sikerült elérnie. Tulajdonképpen a *Szökés*-ben sikeresen alkalmazott forma csiszolt változatával találkozhatunk a *Hallgatás*ban. A belső, látszólag rendezetlen asszociációs monológ végleg Varga Zoltán kincsevővé vált a vajdasági magyar prózában. Ez a forma teszi lehetővé a problémák „központi” megfigyelését, regisztrálását és az olvasóra való közvetlen hatásgyakorlást. Egy ember legbensőbb énje tárulkozik ki előttünk, hála a szerző művészi ábrázolóképeségének. Don Hernando gondolatai lávaként zúdulnak az olvasóra, valósággal izzanak, elárasztják annak elméjét és betemetik, mintegy rabul ejtik azt. Bár a *Hallgatás* mélyen intellektuális mű, az áttételek azonban igencsak egyenes vonalúak, az egyértelműség olyan fokán, amely ritka Varga Zoltán írásművészetében. A *Hallgatás* csak egyféleképpen értelmezhető: úgy, ahogyan azt alkotója papírra vetette. Mindezt a mű külső és belső formájának tökéletes harmóniája biztosítja.

Maga a tartalom, tételszerűen összegezve, az, hogy Don Hernando az egyház egykori hű katonája, félig-meddig megtagadva annak tanait, eretnekké válik. Ez a téma nem új a világirodalomban. Mindig más a magyarázat azon-

ban, miért is kerül sor erre a szakításra. Az olvasó előtt lassanként bontakoznak ki az események, természetesen nem időrendi sorrendben, mert Don Hernando gondolatai csapongnak (és művészi, hogy ezt úgy is érezzük, szinte megfélemedezünk arról, hogy ez a fiktív világ az író teremtménye!) és csak apránként áll össze a kép arról, hogy tulajdonképpen, miről is van itt szó.

Don Hernando igazi tragédiája akkor következik be, amikor arra döbben rá, hogy a vallás és a valóság közé egy harmadik elem került: az egyház, amely mintegy közvetítőjévé vált Isten tanainak. Úgy véli, a vallás nem alapulhat csupán egy pilléren: a hiten. Elrettenve fejezi fel — és ehhez hozzájárulnak a számára hivatalból hozzáférhető „felforgató” írások —, hogy a vallási tanokat az inkvizíció máglyái védik. Felettese ekkor helyesen fejezi fel, hogy „lelkileg alkalmatlan” tervezett nagy művének megírására, amelynek célja az eretnek eszmék hamis voltának bizonyítása, és a katolikus egyház tévedhetetlenségének igazolása lett volna: Don Hernando vallásos lény marad (mi más maradhatott volna korában), de ténykedése más irányú lesz. Egyszerű papként folytatja ténykedését: „Szentbeszédei is ezért lettek kevésbé szentek, s inkább beszédek, gőgöt, fősvénységet, kegyetlenséget s ostobaságot ostorzó értelmes beszédek.” Az inkvizíció intézménye természetesen nem szemléli tétlenül ilyenfajta működését. Letartóztatja, majd Tomaso Urrutia Torres, S. püspöke, hallgatásra ítéli. Don Hernando tehát megmenekül a máglyahaláltól, de ennek fejében vissza kell teljesen vonulnia.

Mindebből az derül ki, hogy a *Hallgatás* eszmék összecsapásának színtere. A kiélezett helyzetnek feltétlenül valamilyenfajta kibontakozásban kellene feloldódnia, — úgy érezzük. Ezért is követjük olyan izgalommal és érdeklődéssel Don Hernando és a püspök összecsapását. Itt kellene kulminálnia a műnek, dinamikus és szellemes dialógus keretein belül „megmérkőznie” a feltétlenül hívőnek és a megátalkodott tagadónak. Varga Zoltán azonban eláll ettől a látványosságtól, váratlan fordulatot vesz, a feszülten várt dialógust terjedelmes monológgal helyettesíti, ami ebben az esetben az egyedüli és művésziileg a legkiforrottabb megoldásnak bizonyult. Mert a püspök önvallo-másában benne foglaltatnak mind Don Hernando felforgató eszméi, mind az egyház nézeteit képviselő püspöké. Mind az olvasóra, mind Don Hernandóra a meglepetés erejével hatnak Tomaso Urrutia Torres beismerő szavai, miszerint ő is megtette azt az utat, amelyet Don Hernando, és rájött az egyház tanainak hazug mivoltára, miszerint az egyház képtelen a hirdetett paradicsom földi megvalósítására, ez a világ örökre a nyomorúság völgye marad — állítja. Don Hernando szemére veti, hogy amikor erre ő rájött, akkor ezeknek az ismereteknek szellemében szólt híveihez a szószékről. Minek hirdetni ezeket a nézeteket? — teszi fel a kérdést. Az egyház képtelen a vallási eszmék megvalósítására. „Csak hát kérdem én tőled, fiam, ok-e ez arra, hogy fenn se maradjon?” — szegezi a kérdést Don Hernandónak. Ellenkezőleg: az egyház, és annak szerve, az inkvizíció, épp azok ellen folytat kíméletet nem ismerő harcot, akik a földi mennyország beteljesülését kívánják; legyenek azok eretnek, lázadó parasztok vagy más egyéb forradalmárok. A püspök nyíltan kijelenti, hogy mindennek tudatában az egyház kötelei-ben marad, mert egyszerűen „szeretek püspöke lenni”. Hajlandó mindent megtenni (embereket megkínóztatni, máglyára küldeni), hogy megvédje az egyházat mint intézményt, mert ezen a módon lehet egyedül konzerválni a fennálló rendszert, amely számára jó és kényelmes életet biztosít. Amikor az eretnek püspök befejezi vallomását, Don Hernando kétségbeesetten teszi fel magának a kérdést: „Válaszolhatott-e volna bármit is olyan embernek, aki mindent tud és mindennek az ellenkezőjét is?” Don Hernando már ekkor tehetetlenül hallgat, s a püspöki ítélet csak megerősíti őt ebben a maga-tartásban.

Amint látjuk, a „nagy összecsapás” egyszerűen elmarad, mivel a hatalom képviselője eleve beismerte nézeteinek tarthatatlanságát, de ugyanakkor, önérdékből, feltétlenül támogatja e nézetek hirdetőjének, az egyháznak fennmaradását. Ez a kettősség valósággal letaglózta Don Hernandót, csak utólag jut eszébe a kérdés: „Vajon az egyháznak, ha valóban képtelen itt a földön megteremtteni Isten országát, szabad-e tovább küzdenie a fennmaradásért, nem kellene-e inkább szabad utat engednie a gondviselésnek.” Legyen ez utóbbi Müntzer Tamás mindent lángba borító paraszthordája. Ebben a pillá-

natban Don Hernando gondolatban már forradalmár. Életpályájának ez a legmagasabb pontja, gondolatmenete itt jut el a végső pontig, amikor is számára minden világossá válik. De Don Hernando hallgatott. „Miért hallgatott mégis? Gyáváságból vajon?” — kérdi önmagát jóval később különös száműzetésében. Valójában részbeni gyáva volt, kimerült. Kimerültsége „utat engedett félelmének”. Úgy gondolta, mást nem is tehet, meg kell tennie „az elevenen eltemető fogadalmát”, mert csak így maradhat életben. Talán úgy érezte, a mártírság vállalása nem változtat semmit mások sorsán és mint olyan teljes mértékben felesleges. Igaz, későbbi magányos óráiban úgy véli, meg kellett volna tennie az utolsó lépést a máglya felé. Felbuzognak benne a forradalmi eszmék, Istent, kiben még mindig hisz, azzal vádolja, hogy csak az értelemmel fegyverezte fel, s így tehetetlen azokkal szemben, kik kardot viselnek oldalukon. Végleg rájön a következőre: a hatalom bitorlói, az egyház és az inkvizíció, azért üldözik őt és más, értelemmel megáldottakat, mert „sejtik, mit érünk, érzik, hogy látjuk őket és átlátunk rajtuk. Mert tudják, hogy a mindent szétszedő gondolatainkkal és késéles szavunkkal nem vívhatnak meg”. Gondolatban meg is teszi az utat az inkvizíció épületéhez. A kisregényben utolsó ilyen gondolatbeli úttjáról szolgálója, Manuela, vezeti vissza a valóságba. Az a Manuela, kinek regénybeli szerepeltetése adja meg a mű tulajdonképpeni cselekményességét és klasszikus feszültségét. Don Hernando és Tomaso Urrutia Torres eszmei párviadala az emberiségért, Don Hernando és az egyház párviadala pedig csak egy emberért, Manuelaért folyik.

Manuela Don Hernando mindenese és mindene. Az élvelettemetés után az egyedüli kapcsolat az élő világgal. Manuela két pólus között helyezkedik el: az egyik gyóntatója Don Anselmo, Don Hernando új és láthatatlan ellenfele, az egyház hű harcosa és kéme, a másik pedig Don Hernando. Ez utóbbi abban az állandó rettegésben él, hogy gyónásai alkalmával Manuela elárulja, megszegte hallgatási fogadalmát, és ezért úgy érzi, Don Anselmo személyében az egyház élkelte be magát Manuela és közjeje. Manuela átlagember, annak erényeivel és hibáival. A két említett pólus között örökös ingadozásban van: hol Don Anselmo hatása érezhető viselkedésén, hol pedig gazdájához hűz. Amikor a tulajdonképpeni pillanatkép készül (ebbe sűríti be igen mesteri módon Varga Zoltán tengernyi közölnivalóját), akkor Manuela már csak betegápolója Don Hernandónak, kinek egyéb más testi igényei Manuelával szemben betegsége miatt már megszűntek. Don Hernandót a bizonytalan légkör igencsak kínozza, és ennek eredményeképpen gyakran indokolatlanul gyötri Manuelát. Hiszen Manuela mindent megtett annak érdekében, hogy életben maradjon. „Nagy kitörésekor” azzal vádolja Don Hernandót, hogy olyan, mint a többi pap: vak szolgálja az egyháznak, és minden lehető módon kihasználja a rábizott köznépet, így őt is. Pedig Manuela abban reménykedik, hogy gazdája értékesebb ember, mint rendtársai. Don Hernando meghajlik Manuela érvelései előtt és különpapja lesz. Manuela az egyedüli hívója az ő külön egyházának. Végleges hozzátartozását legerőteljesebben a mű befejező sorából érezzük ki: Don Anselmo Manuela számára lényegtelen állomás, az ő papja véglegesen Don Hernando.

A fentiekben csak a leglényegesebb mozzanatokot igyekeztem lejegyezni. Hiszen a mű minden mondata gondolkodásra készítet, és valami újat közöl. A rendkívüli tömörítés miatt, amely ez alkalommal a szerzőnek kivételesen jól sikerült, az olvasás egyszerűen megragadó és nehéz is. A többszöri visszatérés és újraolvasás elkerülhetetlen, és csak így bontakozik ki a mű teljes szépségében; ekkor rajzolódik ki az ismétlések és fokozások művészi értékei is. Varga Zoltán prózája ebben a művében kitisztult, mondanivalója világosan bontakozik ki az olvasó előtt, és a tartalmi egyértelműség vitathatatlan. A *Hallgatás* ugyanis egy konkrét társadalmi szituáció konkrét rajza. Úgy érzem, Varga Zoltán történelmi kisregényt akart írni, helyzetképet rögzíteni erkölcsi tanulsággal.

Dosztojevszkij főinkvizítora (Ivan Karamazov „művére” gondolok itt) az újra megjelenő megváltott máglyára akarja küldeni, mivel tanai és magartatása homlokegyenest ellenkeznek az egyház tanaival és magartatásával. Varga Zoltán püspökének elődje ő, ki szintén tudatában van annak, hogy az egyház mint intézmény nem valósíthatja meg Isten tanait és minden eszközzel azok

ellen küzd, akik a megvalósításért harcolnak. A nagy inkvizítor Jézust futni hagyja, megmenekül Don Hernando is a testi megsemmisüléstől, de haláláig hallgatnia kell. Varga Zoltán nagy írói teljesítménye abból áll végeredményben, hogy művészi eszközökkel bontakoztatja ki és mutatja be ezeknek a viszonyoknak összetettségét.

VARGA ISTVÁN

EGY FOLYÓIRAT HÉT ESZTENDEJE

PATÓ IMRE: *A Híd repertórium* (1934—1941).

Hungarológiai Intézet — Forum — Híd, Újvidék, 1976.

Amikor 1934-ben megjelent a Híd első száma, pretenziói csupán az ifjúság érdeklődési körének határaiig terjedtek ki, s bár a haladó szellemű szabadkai ifjúság törekvései nyomták rá bélyegüket, korántsem voltak még olyan igényel, hogy osztályharcos sajtóorgánummá fejlődjék, hogy a kommunista párt határozott és világos célkitűzéseinek szolgálatába álljon. Esztendők kellettek ahhoz, hogy az igénytelen ifjúsági sajtótermékként indult vékonyka folyóirat eljusson későbbi osztályharcos jellegéig. Ha azonban ma a Hídról beszélünk, tulajdonképpen egy egységes és megbontathatatlan mozgalmi eszközt látunk benne, mely a régi Jugoszlávia fasizálódásának folyamatában támasza volt a haladó gondolatnak, és támasza volt mindazoknak, akik nagy önmegtartóztatással és nagy-nagy hittel harcoltak egy olyan jövőért, amelyben eltűnik az ember ember általi kizsákmányolása.

Amikor ma a munkásmozgalom múltját kutatják, semmiképpen sem kerülhetik meg a Hídat, fel kell lapozniuk régi számaikat, el kell mélyedniük a cenzúra örökös résenléte ellenére napvilágot látott írásaiban, fel kell figyelniük a saját nevükön vagy álnéven megnyilatkozó harcoss írók mondanivalójára, amely történelmileg eleven marad mind a mai napig. El-

sősorban ezeknek a múltat kutatóknak nyújt hatalmas segítséget az a könyv, amely most jelent meg: Pató Imre *Híd-repertórium* a régi Jugoszlávia-beli Híd történetének hét esztendejét felölelő időszakából.

Már maga a folyóiratszámok anyagának rögzítése is hatalmas feladatot jelent, hiszen az a helyzet, hogy a sajtótörténet kutatóinak nagy nehézséggel kell megküzdeniök az idők folyamán elkallódott régi lapszámokat keresgélve. Saját tapasztalatomból tudom, hogy bizony meglehetősen kevés példány maradt fenn még a legnagyobb lapokból és folyóiratokból is, s ami fennmaradt, az is csak szétszóródva található meg a nagyobb könyvtárakban, Újvidéken, Szabadkán, Zágrábban, Belgrádban, Ljubljanában, no meg a határon túl: Budapesten és Szegeden. Ez a szétszórtság különösen vonatkozik a Híd régi példányaira, hiszen az itt-ott fennmaradt évfolyamok rendkívül foghíjasak. Teljes Híd-sorozatot azonban hiába is keresnénk bármelyik nyilvános könyvtárban és magángyűjteményben is. Mint Pató Imre rámutatott erre a könyv *Bevezetőjében*, még Gál Lászlónak, a közelmúltban elhunyt költőnek a gyűjteménye a legteljesebb, ugyanis csupán két évfolyamnak a borítólappjai hiányoznak belőle. A repertórium összeállítójának tehát